

Лалак Н. В.
заступник декана педагогічного факультету
Мукачівського державного університету

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ЯК ВНУТРІШНІЙ КОМПОНЕНТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Автор прагне розкрити структуру професійної компетентності майбутнього вчителя як динамічну інтегративну характеристику його особистості через аналіз її компонентів: аксіологічного, когнітивного, багатокультурного, аутопсихологічного та комунікативного. Виокремлює такі показники сформованості багатокультурного компоненту професійної компетентності як рівень та характер світосприйняття; привласнення морально-етичних, естетичних національних та загальнолюдських цінностей; розуміння взаємозалежності між собою та всіма людьми; комунікативна культура; загальнопланетарний спосіб мислення; толерантність; засвоєння загального соціального досвіду.

Ключові слова: професійна компетентність; педагогічна діяльність; професійна педагогічна підготовка.

Автор стремится раскрыть структуру профессиональной компетентности будущего учителя как динамичную интегрированную характеристику его личности, анализируя ее компоненты: аксиологический, когнитивный, многокультурный, аутопсихологический, коммуникативный. Выделяет такие показатели сформированности многокультурного компонента профессиональной компетентности как уровень и характер мировосприятия; присвоения морально-этических, эстетических национальных и общечеловеческих ценностей; понимание взаимосвязи между собой и всеми людьми; коммуникативная культура; общепланетарный способ мышления; толерантность; усвоение общего социального опыта.

Ключевые слова: профессиональная компетентность; педагогическая деятельность; профессиональная педагогическая подготовка.

The author tries to expose the structure of professional competence of future teacher as dynamic integrated characteristic of his personality, analysing its

components: axiological, kognitive, multicultural, autopsychological, communicative. The author separates such indicators of multicultural component forming of professional competence as a level and character of world understanding; appropriation of moral and ethical, aesthetical, national and human values; the understanding of all the people; communicative culture; way of thinking; tolerance; mastering of general social experience.

Key words: *professional competence, pedagogical activity, professional pedagogical preparation.*

В умовах впевненого поступу українського суспільства до утвердження демократичних цінностей принципово змінюється розуміння цілей вищої педагогічної освіти: орієнтація на підготовку компетентного вчителя, тобто фахівця в усій повноті його особистісного, духовного багатства і індивідуальної своєрідності, здатного виховувати підростаюче покоління гуманними і діяльними людьми, тим самим сприяючи демократизації суспільства.

Гуманізація освіти неможлива без особистості педагога-гуманіста. З нею пов'язуються надії на подолання кризи у міжособистісних стосунках (бездуховності, аморальності, конфліктності, жорстокості тощо). Абсолютно очевидно, що загальноосвітній школі сьогодні потрібен інший учитель – носій нової гуманістичної ідеології, не просто «транслятор знань», а цілісна компетентна особистість. Без сформованості професійної компетентності у майбутнього вчителя неможливе успішне виховання підростаючого покоління. Майбутній учитель повинен виразно усвідомлювати, що рівень розвитку його професійної компетентності сьогодні визначить завтра духовно-етичний, економічний рівень розвитку суспільства в цілому. Належний рівень розвитку професійної компетентності студента педагогічного ВНЗ як внутрішній компонент і невід'ємна умова успішної діяльності дає змогу майбутньому фахівцю виконати своє призначення педагога-гуманіста, здібного до творчості, вільного вибору власного рішення, професійного самовдосконалення.

Проблема розвитку педагогічної майстерності вчителя привертала й продовжує привертати увагу багатьох педагогів (І. Бех, В. Бондар, І. Зязюн, І. Кривонос, А. Макаренко, В. Сухомлинський, О. Сухомлинська, Н. Тарасевич, М. Ярмаченко та ін.). Вчені наголошують на тому, що педагогічна майстерність учителя не виникає собою, вона формується й розвивається у процесі спеціально організованої навчально-педагогічній

діяльності. Теорію компетентностей у вітчизняній дидактиці та методиці останнім часом розробляють Н. Бібік, О. Локшина С. Клепко, О. Овчарук, О. Савченко, Л. Сохань, С. Трубачева та ін. Питанням змісту та організації історичної освіти на основі компетентнісного підходу присвячені праці відомих фахівців з методики навчання історії К. Баханова, А. Булди, Т. Ладиченко, О. Пометун, С. Терно, О. Удада, Г. Фреймана та ін.

Професійна компетентність учителя – динамічна інтегративна характеристика особистості педагога, що є синтезом аксіологічного, когнітивного, багатокультурного, аутопсихологічного та комунікативного компонентів. Аналіз та характеристика кожного із означених критеріїв дозволить нам показати їх зовнішній прояв у відповідному рівні сформованості когнітивного, аксіологічного, технологічного та особистісно-творчого критеріїв-показників рівня сформованості професійної компетентності учителя.

Нові тенденції у соціально-політичному, економічному та духовно-культурному житті України, її інтеграція у світовий та європейський освітній простір висувають принципово нові вимоги до національної системи освіти, насамперед, до викладача, вчителя. Актуальність цих завдань зростає у зв'язку із сучасною трансформацією загальної середньої освіти. Її орієнтири закладено у таких нормативно-правових документах та інших документах щодо розвитку освіти, де акцентуються необхідність гуманізації освіти, методологічна переорієнтація процесу навчання на розвиток особистості учня, визнання та поваги до її самобутності й самоцінності, формування компетентності учня як загальної здатності до ефективної дії у різних сферах життя на основі знань, досвіду, системи цінностей, умінь і навичок, набутих у процесі навчання.

Як слушно зазначив С. Вершловський, завершення формування спеціаліста – результат розвитку його особистості в процесі навчання у ВНЗ, виявлення його громадянської позиції відбувається на етапі професійного становлення. Вищий навчальний заклад освіти інтегрує увесь досвід особистості, підпорядковуючи його професійній ролі [8].

З процесом підготовки сучасного вчителя пов'язується оптимальний розвиток особистості, майбутнє людини і людства. Від рівня розвитку професійної компетентності вчителя залежить не лише соціально-етичне здоров'я країни, але і щастя кожної окремої людини. Тому так важливо виявити педагогічно значущі резерви в підготовці вчителя, задати інтенцію зростання його професійної компетентності. Саме такий підхід визначає теоретичне підґрунтя фундаментальної педагогічної проблеми підготовки

майбутнього вчителя у вищому навчальному закладі, суть якої ми вбачаємо в необхідності розвитку його професійної компетентності.

На думку відомого фахівця в царині професійної підготовки педагогічних кадрів Н. Ничкало, професійна компетентність учителя – це «гармонійне поєднання знань навчальної дисципліни, методики і дидактики викладання, а також умінь і навичок культури педагогічного спілкування» [6, с. 8]. У структурі професійної компетентності вчителя історії вона вирізняє дві підструктури: діяльнісну (знання, уміння, навички і здібності особистості, необхідні для здійснення педагогічної діяльності) і комунікативну (знання, уміння, навички, необхідні особистості для здійснення педагогічного спілкування).

Центральним структурним елементом професійної компетентності вчителя більшість дидактів визначають аксіологічний компонент, оскільки гуманістичні ціннісні орієнтації є внутрішнім орієнтиром педагогічної діяльності. Цінності є «власною духовною інтенцією» особистості, вони регулюють стосунки людей [5]. Найважливішим з-поміж ціннісних орієнтацій є ставлення до дитини як людини, переважне висунення соціальної ролі дитини як людини на перше місце серед усіх її соціальних ролей. Проголошення гуманістичного ставлення до дитини ніяк не заперечує врахування психологічної природи дитинства, але ставить головний акцент на відношенні «людина — людина», відсунувши на другий план стосунки «вчитель – учень».

Отже, гуманістичні ціннісні орієнтації є віссю свідомості, навколо якої обертаються помисли, відчуття людини. Вони спрямовують, орієнтують, регулюють стосунки людей. Гуманістичні цінності покладені до основи педагогічної підтримки, яка передбачає рівність стосунків, навчання без примусу, ставлення до навчання як творчої взаємодії вчителя і учня. Педагогічна підтримка заснована на принципах творчого підходу до розвитку особистості (Ш. Амонашвілі, І. Волков, Е. Ільїн, В. Краковський, В. Шаталов та ін.). Ядром аксіологічного компоненту професійної компетентності вчителя XXI ст. є такі гуманістичні ціннісні орієнтації: людина, любов, праця, світ, свобода, совість, справедливість, добро, істина, краса, знання тощо. У своїх діях і вчинках учитель має керуватися цими та іншими загальнолюдськими цінностями і залучати до них своїх вихованців. На основі зазначених особистісних гуманістичних ціннісних орієнтацій поступово у майбутнього вчителя формуються відповідні соціальні якості, що проявляються у його вчинках поведінці, професійній діяльності як результату сформованості аксіологічного компоненту (його зовнішній прояв) професійної

компетентності. Особистісні якості визначають характер професійного наміру та детермінують практичну діяльність учителя. У педагогічній системі К. Ушинського особлива роль також належить якостям особистості вчителя. Обґрунтовуючи ідею гуманістичних взаємин вчителя і учня, педагог вважав, що лише гуманна особистість педагога здатна сформувати гуманні якості дитини. Він писав: «Вплив особистості вихователя на молоду душу складає ту виховну силу, яку не можна замінити ні підручниками, ні моральними сенсаціями, ні системою покарань і заохочень» [10, с. 29]. Безумовно, гармонія розвинених інтелектуальних, етичних і громадянських якостей є умовою успішної педагогічної діяльності.

Наступним компонентом у структурі професійної компетентності майбутнього вчителя є когнітивний компонент, який містить як предметні, так і педагогічні знання на рівні їх застосування у навчально-виховному процесі. На думку багатьох учених, засвоєння системи знань на рівні їх застосування – це основний зміст та найважливіше завдання навчання [9, с. 238]. Одним з важливих складників педагогічних знань є знання про педагогічні технології і способи їх застосування. У Концепції педагогічної освіти особливо наголошується на тому, що сьогодні, як ніколи, постає проблема запровадження сучасних педагогічних технологій, вдосконалення організації робочого часу викладача та навчального часу студента і, особливо, у частині його самостійної роботи [3]. Окрім цього, як умову професійної компетентності учителя варто розглядати володіння ним певними *методологічними* знаннями (знання загальних законів і категорій діалектики, законів розвитку, філософське розуміння основ педагогіки та психології, проблем особистості; загальнонаукових методів; знання методології педагогіки, педагогічного процесу тощо); *теоретичними* (знання принципів побудови вітчизняної освіти, її системи й змісту освітніх програм) та *спеціальними знаннями*, до яких зараховують знання предмету, що викладається; знання педагогічних технологій, сучасних інноваційних методичних систем навчання та виховання; знання методів активізації інтелектуальної діяльності та шляхів загального особистісного розвитку дітей; знання методів, засобів і форм організації роботи та управління життям дитячого колективу.

Наступний компонент професійної компетентності майбутніх учителів – багатокультурність. Сучасний педагог повинен одночасно усвідомлювати себе носієм як національних, так і загальнолюдських цінностей та мати планетарне мислення. За своєю природою – це новий погляд на світ, його проблеми, можливі шляхи їх вирішення, боротьба за виживання людства, збереження довкілля, шлях до миру й благополуччя, відмова від застарілих стереотипів і

норм, від усіх видів егоїзму. Це мислення, спрямоване на усвідомлення цілісного, взаємопов'язаного та взаємозумовленого світу. Необхідність формування в майбутніх учителів багатокультурного компонента професійної компетентності пов'язана з тим, що на початку XXI століття нагально постає проблема мирного співіснування й продуктивного співробітництва людей різних націй, віросповідань, прибічників різноманітних стилів життя, представників різних культур, тобто проблема діалогу культур. Тенденції розвитку світового співтовариства свідчать про те, що в глобальному масштабі єдиним шляхом до прогресу людства є інтеграція на рівні виробництва, споживання, формування національної самосвідомості, розвитку міжкультурних зв'язків. Як зауважує Д. Майерс, у світі, розділеному війнами, справжній мир вимагає поваги у до відмінностей, і до подібності культур. Щоб оцінити вплив культури, досить просто зіткнутися з іншою, адже кожна культура має свої власні поняття з приводу загальноприйнятої поведінки. Люди часто ставляться до подібних соціальних очікувань або «норм», як до якоїсь негативної сили, що змушує нас сліпо додержуватися традицій. Норми обмежують і контролюють нас так непомітно, що ми ледве усвідомлюємо їхнє існування. Ми настільки занурені у свою власну культуру, що нам необхідно розлучитися з нею, щоб усвідомити сам факт її існування. Немає кращого способу усвідомити норми своєї культури, ніж просто пожити в іншій і переконатися, що там діють саме так, хоча ми, напевне, вчинили б інакше [4, с. 148]. Діалог культур поступово стає визначальним у різних сферах нашого життя. Однак найважливішим він є для формування пріоритетів розвитку сучасної освіти.

Рада Європи назвала в числі ключових компетентностей, якими школи повинні «озброїти» молодь, компетенції, що стосуються життя в багатокультурному суспільстві: розуміння міжкультурних відмінностей, пошана один одного, здатність жити з людьми інших культур, мов, релігій, володіння навичками спілкування [8].

Учитель з високим рівнем сформованості професійної компетентності повинен, передусім, сам володіти полікультурним компонентом і розвивати у студентів інтерес до іншої культури, формувати ставлення пошани і розуміння до культурних норм інших народів. «Багатокультурність покликана стати невід'ємною частиною професіоналізму кожного вчителя» [8, с. 454].

Ми виокремлюємо такі показники сформованості багатокультурного компоненту професійної компетентності: рівень та характер світосприйняття; привласнення морально-етичних, естетичних національних та загальнолюдських цінностей; розуміння взаємозалежності між собою та всіма

людьми; комунікативної культури (знання етики дискусійного спілкування й взаємодії з людьми, які дотримуються інших поглядів, віросповідань, з представниками інших культур); загальнопланетарного способу мислення; толерантності, поважливого ставлення до мови, релігії, культури різних націй; засвоєння загального соціального досвіду, накопиченого людством в процесі розвитку; культурного кругозору, опанування вміннями орієнтуватися в швидко змінному світі.

Аутопсихологічний компонент, на нашу думку, також є важливим складником професійної компетентності майбутніх учителів. Сучасні вчені розглядають цей компонент як елемент професійного розвитку і вважають, що він віддзеркалює готовність та здатність особистості до цілеспрямованої роботи, що веде до змін властивостей особистості, її поведінки, діяльності та ставлень щодо прогресивного особистісно-професійного розвитку [1]. Під професійною спрямованістю вчителя розуміється насамперед його інтерес до професійної діяльності та здатність нею займатися. На думку дослідників, аутопсихологічний компонент містить властивості особистості, що дозволяють спрямувати активність людини на самопізнання, адекватну самооцінку, самоконтроль, самокорекцію. Основними показниками сформованості аутопсихологічного компоненту є готовність до самопізнання, самовдосконалення; емоційно-позитивне ставлення до педагогічної професії; усвідомленням життєвої значущості обраної професії; стійкість професійно-пізнавального інтересу; пізнавальну активність особистості.

Ще одним важливим компонентом професійної компетентності вчителя є комунікативний, оскільки вміння спілкуватися є необхідним для професійної діяльності, адже він працює у сфері «людина – людина», яка передбачає здатність успішно функціонувати в системі міжособистісних стосунків. Як відомо, комунікативна діяльність учителя, на відміну від будь-якої іншої професії, має освітню спрямованість у тому сенсі, що вона є не лише його особистісною якістю, але припускає наявність уміння (а головне бажання) транслювати свої знання у галузі духовної культури і відчуття самовдосконалення. Надзвичайно цікавою у цьому контексті є думка психологів про те, що вчитель, який володіє високим рівнем розвитку комунікативної діяльності: а) любить дітей, захищає їхні права й інтереси, піклується про їхнє здоров'я і самопочуття, виявляє доброту і пошану до кожного, школяра незалежно від успіхів у навчанні, відповідально ставиться до своїх виховних функцій, авторитетний серед дітей і батьків; б) розуміє психологію школяра, застосовує розумні вимоги до організації навчання і виховання, уміє аналізувати освітню ситуацію, причини неадекватної поведінки дітей, здатний схвалювати обґрунтовані рішення, передбачати їх соціальні наслідки; в) цікавиться наукою, володіє глибокими і різносторонніми знаннями з навчальної дисципліни, уміє самостійно обирати і

розробляти оригінальні технології й індивідуальні програми навчання, викликає в учнів інтерес до навчання, досягає позитивних результатів у навчанні і розвитку дітей; г) творчо підходить до навчання і виховання, має індивідуальний педагогічний почерк, удосконалює систему власної (дидактичної, виховної, методичної) діяльності, має авторські методичні розробки, бере участь в інноваційній або науково-дослідній роботі, створює нові зразки педагогічної практики, надає методичну допомогу колегам у засвоєнні нововведень; д) у усіх ситуаціях педагогічної взаємодії виявляє високу культуру поведінки, здібний до етично-вольової саморегуляції, займається професійною самоосвітою і самовихованням, є зразком культурної людини [2, с. 39].

Отже, професійна компетентність учителя – динамічна інтегративна характеристика особистості педагога, що є синтезом аксіологічного, когнітивного, багатокультурного, аутопсихологічного та комунікативного компонентів і зовнішньо проявляється у відповідному рівні сформованості сукупності відповідних показників. На жаль, іноді прагнення до формування у студентів педагогічних вузів якостей, що є показниками наявності у них означених вище компонентів професійної компетентності не завжди відповідає реаліям сьогодення і, як не прикро, певного складника все ж іноді бракує у характеристиці сучасного педагога. Проте, ця проблема не лише підготовки педагога-фахівця, адже не винайдено ще прилад, який би визначав моральну відповідність абітурієнта педагогічного навчального закладу високому призначенню **УЧИТЕЛЯ**.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акмеология : [учебное пособие] / А. Деркач, В. Зазыкин. – СПб. : Питер, 2003. – 256 с.
2. Бодалев А. А. Общение и диалог в практике обучения, воспитания и психологической консультации / [А. А. Бодалев треба ще перерахувати трьох и др.]. – Г., 1987. – 164 с.
3. Концепція педагогічної освіти // Інформаційний збірник Міністерства освіти України. – 1999. – № 8. – С. 9–25.
4. Майерс Д. Социальная психология. 6-е изд., перераб. и доп. / Дэвид Майерс. – СПб. : Питер, 2002. – 752 с.
5. Максимов В. Г. О формировании профессионально-педагогического интереса / В. Г. Максимов // Сов. педагогика. – 1974. – № 12. – С. 75–81.
6. Ничкало Н. Г. Педагогіка вищої школи: крок у майбутнє : [монографія] / Н. Г. Ничкало. – К., 2001. – 456 с.
7. Оконь В. Основы проблемного обучения : [пер. с польск.] / В. Оконь. – М. : Образование, 2008. – 208 с.
8. Профессиональная деятельность молодого учителя (социально-педагогический аспект) / под ред. С. Г. Вершловского, Л. С. Лесохиной. – М. : Педагогика, 1982. – 254 с.
9. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии : в 2-х т. Т. 1 / АПН СССР / С. Л. Рубинштейн. – М. : Педагогика, 1989. – 485 с.
Ушинский К. Д. Избранные педагогические сочинения / К. Д. Ушинский. – М. : Педагогика, 1974. – Т. 1. – 584 с.